

Supplementa Italica, Nuova serie 10. Casa editrice Quasar. Roma 1992, 283 str., številne fotografije.

Projekt *Supplementa Italica*, ki ga vodi M. Guarducci in S. Panciera, je dočkal že 10. zvezek, kar za serijo vsekakor pomeni zelo lep uspeh in hkrati nenadomestljiv doprinos k latinski epigrafiki italjskih regij. V knjigi so objavljeni novi napisi naslednjih antičnih mest: iz 8. regije Emilije iz Foruma Popili in Foruma Livi, avtorica obeh prispevkov je F. Cenerini; iz 9. regije Ligurije iz Haste (avtorja G. Mennella in E. Zanda) in iz Albintimilija avtorja G. Mennelle.

Več kot polovico zvezka obsegajo novi napisi Tergesta in upravnega območja mesta, ki jih je objavil in komentiral C. Zaccaria. To poglavje je za nas daleč najvažnejše, ne zaradi obsega, temveč predvsem zato, ker obsega vrsto napisov iz slovenske Istre in s Krasa, do koder se je raztezal tergestinski ager. Zaccarijevi novi tergestinski epigrafski spomeniki, čeprav objavlja le 49 novih napisov, predstavljajo pravo monografijo v monografiji (144 str.). Začenja se s seznamom korpusnih epigrafskih del, ki jih novi napisi dopolnjujejo, sledi izčrpna bibliografija, ki je s predznaki k vsakemu citatu (citati so sicer razvrščeni abecedno) razdeljena na dva dela: s + so označena dela, ki vsebujejo epigrafske novosti, z - tiste študije, ki prispevajo le k zgodovini mesta in agra, ne prinašajo pa epigrafskega gradiva. Sledi poglavje, v katerem avtor dodaja, popravlja, oz. na novo ovrednoti zgodovinsko in arheološko gradivo za zgodovino Tergesta in njegovega zaledja. To poglavje je morda najvažnejše od vseh, saj v njem obravnava z vseh vidikov zgodovino prostora Tergesta od samih začetkov naseljenosti tega območja do zgodnjega srednjega veka. Začenja z jezikovno analizo imena Tergeste, katerega koren pomeni trg, in ki je verjetno predindoevropsko, prevzeto v venetščino in prek nje posredovano poznejšim rodovom. Z obdobjem Venetov začenja zgodovina tega prostora dobivati konkretnije oblike. V virih, Strabonu in Pliniju je naselbina označena kot karnijska, do česar je po vsej verjetnosti prišlo po zlomu kraljestva Histrov leta 177 pr. Kr., ko so se v ta prostor med Venete in Karne kot klin naselili Karni. Le-ti se v vojnah z Rimljani omenjajo ob pohodu Sempronija Tuditana 129 pr. Kr. proti Tavriskom, Karnom, Histrom in Japodom, nad Karni je 115 pr. Kr. slavil triumf Emilij Skavrus. Japodi so Tergeste napadli 52 pr. Kr.; v Oktavijanovi vojni v severozahodnem Iliriku je bilo v Tergestu nedvomno osredotočeno rimsko vojaštvo. V tem času je bilo mesto gotovo že kolonija, kar je sicer sporno. Zaccaria k problemu ne zavzema stališča, navaja le različne datacijske predloge in možnosti za nastanek kolonije v Tergestu.

To je silno zanimiva problematika, saj odpira vprašanje vzhodne meje Cisalpine v Cezarjevem času, za katero J. Šašel domneva, da je še obsegala Ljubljansko kotlino, ki naj bi odtlej ves čas pripadala Italiji in ne Panoniji, potem ko je bila leta ustanovljena kot provinca. Zaccaria se do tega mnenja ne opredeli. Enako se ne opredeli do problema skrivnostnega municipija, omenjenega na fragmentarnem napisu iz Jelerij (Elleri), za katerega sta npr. J. Šašel in A. Frschetti domnevala, da se nanaša na Egido (zdaj Koper).

Zaccaria nadalje v uvodni študiji zgoščeno obravnava tudi arheološke ostaline Tergesta in njegovo urbano podobo, probleme meja agra, obstoja vladarskih posesti v Istri in probleme pozne antike in zgodnjega krščanstva. Njegova izvajanja ponazarja zemljevid antičnih lokalitet in zemljevid Trsta ter okolice z vnešenimi številkami krajev, kjer so bili najdeni epigrafski spomeniki. Avtor tudi navaja seznam teh krajev s citati tam najdenih napisnih kamnov, pri čemer je treba poudariti, da si je v nasprotju z marsikaterim od italijanskih kolegov prizadeval za dvojezičnost, ki pa sicer ni dosledna in ni vedno korektna.

Obširni del knjige vsebuje popravke in dopolnitve k že objavljenim napisom, medtem ko je novim besedilom posvečena le slaba tretjina dela. Med temi sta najvažnejša oba nova napisa iz Jelerij (Elleri), na katerih se omenja na enem municipij (Egida?, Tergeste?, Akvileja?), na drugem *lex lata*. Zanimivi so sakralni spomeniki (vsem bogovom in Penatom, Liberu, lokalni istrski boginji Sentoni), ostanek napisa na bazi za kip, s fragmentarno kariero tergestinskega viteza Kvinta Baiena Blasijana. Na enem od novih napisov se omenja vojak 20. legije iz Bononije, Gaj

Velicij, ki je prišel v Tergeste še v času pred letom 10 po Kr., ko je bila legija iz Ilirika prestavljena v Spodnjo Germanijo. Epigrafski del se zaključuje z mozaičnimi donatorskimi napisi iz bazilike v Via della Madonna del Mare v Trstu in z analitičnimi indeksi.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Vanna Vedaldi Iasbez: *La Venetia orientale e l'Histria. Le fonti letterarie greche e latine fino alla caduta dell'impero Romano d'Occidente.* Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 5. Quasar, Roma 1994. 526 str.

Knjiga Vedaldijeve o grških in latinskih literarnih virih za vzhodno Venecijo in Histrijo, ki je peti zvezek za naš prostor zelo pomembne nove zbirke *Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina* (izdajata jo G. Bandelli in M. Verzar-Bass), je plod avtoričinega dolgoletnega dela; koliko truda je vloženega v tovrstno študijo, lahko presoja predvsem tisti, ki se tudi sam ukvarja z izvrednotenjem literarnih virov in ve, kako zamudno in polno pasti je to delo, v katerem se znanje filologa kombinira z znanjem antičnega zgodovinarja in arheologa in je dopolnjeno z epigrafskimi, numizmatičnimi, jezikoslovnimi in drugimi študijami.

Najstarejše virov za ta prostor je pred kratkim izdala C. Voltanova (*Le fonti letterarie per la storia della Venetia et Histria. I: da Omero a Strabone*, Venezia 1989). Z delom Vedaldijeve se rezultati Voltanove ne podvajajo, ker je Vedaldijeva snov razdelila na popolnoma drugačen način kot Voltanova. Njena knjiga želi sicer podati vse literarne virov za omenjeni prostor od najstarejših do 5. stoletja po Kr. - čeprav so smiselno zajeti tudi nekateri poznejši, ker obravnavajo zgodnejše obdobje, tako npr. anonimni ravenski geograf, Guido, Zonara, Pavel Diakon, vendar ne obravnava vira za virom kronološko. Snov je avtorica razdelila na geografske pojme vzhodne Venecije in Histrije in obravnavala vsakega kot neke vrste geslo v leksikonu: zaradi preglednosti se je pri razvrstitvi držala abecednega reda.

Snov samo je razdelila na pet delov: *Geografia fisica della Venetia orientale e dell'Histria; Coronimi; Etnici; Centri abitati; Itinerari: mansiones, mutationes, stationes*, knjiga pa ima še obsežno uvodno poglavje, v katerem je sežeto prikazana zgodovina in arheologija tega prostora od prvih sledov naseljevanja do konca rimskega obdobja, s posebnim poudarkom na vprašanju severovzhodne meje Italije in literarnih virih, od katerih sta najvažnejša Strabon in Plinij. Nato obravnava po vrsti gore in doline, reke in jezera, zalive in rte ter otroke. Sledita obe deželi: Karnija in Histrija, imena ljudstev, imena mest, vasi in naselbin ter postaje, znane iz itinerarijev. Knjigo končujejo seznam izdaj literarnih virov, iz katerih so bili ustrezni odlomki vzeti, stvarno kazalo virov in zelo izčrpna bibliografija. V primerih, ko se gesla deloma prekrivajo, npr. primer Tergeste in Karni, je ustrezen citat in extenso naveden ob tistem geslu, kjer je organsko bolj na mestu, ob drugem pa je citat naveden v skrajšani obliki. Avtorica citate iz antičnih avtorjev navaja iz najboljših izdaj, ob upoštevanju tekstnokritičnega izročila in se odloča za najustreznejše čitanje *variae lectiones*. Poudarek dela pa je na stvarnem komentarju, ki je dodan vsakemu od obravnavanih gesel. Tu je nakopičeno široko znanje, ki se odraža tudi v seznamu uporabljenih literature. Ne bi bilo mogoče, da kaj ne bi bilo spuščenega, saj je razpon tematike dela od prazgodovinskega obdobja, ki ga, npr., odslukavajo Strabonovi viri, do pozne antike - in tega delu nikakor ne moremo očitati. Nekajkrat pa lahko zasledimo, da je v komentarju literatura sicer navedena, ni pa morda vsakokrat ustrezno izvrednotena in avtorica ostaja pri tradicionalnih mnenjih, oz. ne zavzema stališča do novejših pogledov, ki ponujajo nove rešitve. Tako npr. v primeru, ko analizira problem severovzhodne meje Italije, čemur posveti posebno poglavje, ne upošteva, oz. ne zavzema stališča k mnenju J. Šašla, da bi območje Ljubljanske kotline od Cezarjevega časa dalje pripadalo Cisalpini (za kar se je sicer zavzemal že

Mommsen). Vedaldijeva to območje postavlja v Ilirik, kamor naj bi dolgo spadalo tudi Tergeste, oz. nato v Panonijo, do Hadrijana, ko naj bi bila Emona priključena Italiji. Vendar tega v nadaljnjem sama ne upošteva in tudi pri drugih geslih (npr. *Fluvio Frigido*) Emona omenja kot mesto v Panoniji. Dejansko so ti problemi še deloma sporni, vendar nihče še ni navedel protargumentov!

V knjigi je obravnavana cela vrsta geografskih pojmov, ki so danes v Sloveniji, tako npr. Carvanca, Ad Pirum, Alpes Iuliae, Albion, Aesontius, Formio, Frigidus, Rundikti, Subokrini, Agida, Capris, Piranon, Castra in vrsta manjših pošnih postaj, da omenim le nekatera imena. K vsem toponimom, goram, rekam, ljudstvom imamo, zahvaljujoč avtorici, zbrane vse vire, v katerih so omenjeni, ter njen komentar, v katerem sicer včasih pogrešamo to in ono mnenje, ki je bilo z geslom v zvezi že zapisano, vendar, kot rečeno, podati izčrpen komentar je pri tako vsestranskem in zahtevnem delu takorekoč nemogoče. Avtorica je že v uvodu poudarila, da daje vsa imena v italijanski obliki, slovenska, oz. hrvaška imena stojijo na drugem mestu, ker seveda ni korektno. Napake v pravopisu slovenskih imen so neznatne, kar je v tujih delih zelo redko.

Marsikdo bo razočaran, da se Vedaldijeva namenoma ni odločila za prevode odlomkov, ker ni želela povečati obsega knjige. Glede na to, da v zadnjem času tudi *Journal of Roman Studies* zahteva, da mora biti vsak daljši citat iz latinščine in grščine obvezno preveden - kar pač odraža splošen padec znanja obeh klasičnih jezikov -, je to gotovo velika škoda. Enako nam je žal, da ni zemljevidov. Če povzamemo: to je knjiga, ki jo mora nujno uporabljati vsak, ki se ukvarja z zgodovino ali arheologijo našega prostora.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Franz Glaser: *Das frühchristliche Pilgerheiligtum auf dem Hemmaberg.* Aus Forschung und Kunst 26. Klagenfurt 1991. 203 strani, 167 slik, 7 načrtov tlorisov in 34 načrtov profilov.

Sv. Hema, ena izmed najlepših poznoantičnih naselbin na Koroškem in hkrati najpomembnejši zgodnjekrščanski kompleks v Avstriji, je dobila svojo znanstveno monografijo. Avtor Franz Glaser je v njej temeljito in s številnimi analizami umestil to zgodnjekrščansko središče v prostor in čas. Kljub temu, da je pred kratkim presenetilo odkritje dveh novih cerkvenih stavb na Sv. Hemi, ki v monografiji nista zajeti, pa se je zdela objava obsežnega in dovolj zaključenega kompleksa smiselna.

Prve raziskave je na hribu opravil v letih 1906 do 1908 notar Hans Winkler iz Slovenj Gradca. Izkopal je dele zidovja in velike kose zgodnjekrščanskih mozaikov, kar je še posebej pritegnilo pozornost arheologov. Izsledke je leta 1916 objavil Rudolf Egger v svojem znamenitem delu o zgodnjekrščanskih cerkvah v južnem Noriku. Leta 1978 je začel izkopavati na Sv. Hemi Franz Glaser, raziskovanja pa se bolj ali manj intenzivno nadaljujejo še danes. Za razumevanje problematike je potrebno predstaviti kratek pregled dosedanjih izsledkov.

V utrjeni poznoantični višinski naselbini so dosedaj v vzhodnem delu izkopali več zgradb. Na vzhodnem robu zgornjega platoja leži severna cerkev, pravokotna, 21,8 x 8,5 m velika dvorana z narteksom. V privzdignjenem prezbitериu je klop za duhovnike in pred njo prostor za oltarno mizo, nanj pa se je navezovala soleva, pridvignjen hodnik, ki je segal v sredo cerkve. Sodeč po drobcih marmorja je prezbitერიj obdajala marmorna ograda. Tla v cerkvi so bila pokrita z mozaikom, ki je deloma ohranjen danes na ogled v muzeju v Globasnici. Na vzhodni strani cerkve je bila zgrajena manjša zakristija, ki pa zavzema le polovično širino stene. Ob severni steni je bil postavljen vodni zbiralnik s poševnim podom. Lega in izvedba sta brez primerjave v krogu sorodnih jugovzhodnoalpskih postojank.

Druga, nižje ležeča južna cerkev, je prav tako pravokotna zgradba, dolžine 16,8 m s 3,9 m globoko apsido in narteksom. Mozaik je bil najden le v apsidi. Zanimiva je lega klopi za duhovnike, ki je bila pomaknjena precej pred apsido. Sredi apsida je jama, ki jo Glaser tolmači kot prostor za relikvije. Prezbitერიj je bil za ca 20 cm dvignjen nad tla ladje. Na južni

strani se na cerkev navezuje manjša grobna kapela, ki v tlorisu ponavlja obliko južne cerkve, tla pa so bila okrašena z mozaiki. Na zunanji strani je bila kapela členjena z lizenami. V predelu med apsido cerkve in grobno kapelo sta bila dva groba.

Oktogonalni baptisterij leži zahodno od južne cerkve in je bil z njo povezan z atrijem, ki je imel streho na treh straneh. V sredini baptisterija je pravokotni obris pISCINE, nad njim pa se je nekoč dvigal baldahin na štirih lesenih opornikih. Glede na leta 1906 najdeno kamnito talno ploščo v piscini, Glaser sklepa, da gre za poznejšo vgradnjo heksagonalnega bazena.

Naslednjo cerkev, ki leži zahodno od obeh cerkva, je v začetku Glaser tolmačil kot grobno kapelo orientirano S-J. Nadaljnja izkopavanja so pokazala, da gre za V-Z orientirano zgradbo, pri kateri sta bili južna in zahodna stena uničeni. Glede na grobove ob južni in zahodni steni je bilo mogoče rekonstruirati njen tloris: tako naj bi dolžina znašala ca 17 m, širina 8,2 m, apsida pa naj bi bila globoka 3,05 m. Dva že prej izkopana - domnevno stanovanjska - prostora sta se sedaj izkazala kot pripadajoča cerkvi in tako v zvezi s kulturnimi opravili. Posebej preseneča obstoj kanala centralnega ogrevanja v enem izmed obeh. Vprašanje narteksa ni rešeno; Glaser domneva, da je, podobno kot je to slučaj pri zgornji cerkvi na Vranju, na južni strani. Zahodna cerkev izpričuje postopno rast kompleksa. Glede na širino platoja, kjer je bila zgrajena, domneva Glaser njeno zgodnejšo časovno postavitev v času, ko je njena velikost zadoščala za tamkajšnje krščansko skupnost. Ugotavlja, da ima vse značilnosti, ki jih sicer kažejo severna in južna cerkev skupaj. Torej so različne funkcije poznejših zgradb bile združene prej v starejši cerkvi. S 64 m² prostora za vernike je zahodna cerkev skoraj enkrat manjša kot severna; prav tako tudi tu manjka mozaik. Ker sodi naselbini pripadajoče grobišče na začetek 5. st., domneva Glaser nastanek zahodne starejše cerkve v tem obdobju.

Odkritih je bilo več stanovanjskih poslopj, izmed katerih je potrebno izpostaviti stavbo H. Ta ima dva manjša in en večji prostor, ki je bil v celoti ogrevan. Prostor H2 najdbe opredeljujejo kot kuhinjo, zato Glaser v sosednji 145 m² veliki dvorani H1 domneva, da je jedilnica. Prostor H3 ni imel specifičnih najdb, glede na lesena tla je bila lahko njegova namembnost stanovanjska ali gospodarska.

Glaser je temeljito razčlenil odkrite mozaike in motive, izvedene v njih, ter prišel do zaključka, da jih je mogoče - v nasprotju z Eggerjem, ki jih je stavil v čas pred sredino 5. st. - datirati v začetek 6. st. Poudariti je treba, da datacija bazira izključno na stilni analizi mozaičnega gradiva.

Glaser se v monografiji dolgo zadržuje pri tipologiji noriških cerkva, ki jo najdbe s Sv. Heme korigirajo in dopolnjujejo. Pridružuje se T. Ulbertu, ki je že pri obravnavi Ajdovskega gradca nad Vranjem kritiziral dotedanjo tipološko razdelitev cerkva, ki jo je uveljavil Egger, razvijali pa Noll, Picottini in Menis, predvsem glede na izoblikovanost vzhodnega zaključka in lego duhovniške klopi. Meni, da ne gre za časovno sosledje različnih tipov ampak drugačno kulturno namembnost.

Izpostavil je problem memorialnih cerkva in kulta relikvij v noriškem prostoru ter kritično izvedenil dosedaj znane primere. Posebej je preveril tiste, kjer ležijo relikvije v apsidi, kot je to primer pri južni cerkvi Sv. Heme, in izbral značilne elemente, ki označujejo takšno lego relikvij. Z analogijami je tako uspel dokazati, da smemo ostanek jame v apsidi južne cerkve tolmačiti kot jama za relikviarij. Obširno dokumentira hitro širjenje miselnosti o privilegiranosti tistih, ki so pokopani v bližini mučencev ali samo dela njihovih ostankov. V obeh grobovih južne cerkve domneva zaradi odličnega položaja, da so ostanki dveh vernik, ki sta bili zaslužni za njeno izgradnjo.

Glede na statične izražene je avtor poskušal rekonstruirati višine zidov stavb, obliko streh in siceršnji izgled zgradb. Rekonstrukcija se zdi dovolj prepričljiva.

Za tistega, ki se - ali se še bo - ukvarjal s problematiko dvojnih bazilik, poda Glaser obsežen in kritičen pregled dosedanjih teorij, ki omogoča spremljati interpretacijo fenomena, ki je nastopal v velikem delu zgodnjekrščanskega sveta. Iz sodobnejših del je mogoče povzeti, da ni enotnega obrazca za razumevanje pojva. Posebej se mi zdi potrebno podčrtati Delvovevo mnenje, da so bili za postavitev dvojnih bazilik odločilni različni vzroki in da je napaka številnih interpretov, da posplošujejo določeni model na vse tovrstne spomenike.